

45. Seçili metinler bağlamında 15. yüzyıl tekke şiirinden örnek tasavvufi deyimler ile Allah, dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarını ifade eden kelime ve kelime grupları¹

Büşra KARASU²

APA: Karasu, B. (2021). Seçili metinler bağlamında 15. yüzyıl tekke şiirinden örnek tasavvufi deyimler ile Allah, dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarını ifade eden kelime ve kelime grupları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 771-792. DOI: 10.29000/rumelide.990196.

Öz

Türk kültürüne Arap ve Fars medeniyetlerinin tesiriyle girmiş olan tasavvuf, hemen hemen her alanda olduğu gibi edebiyatta da etkili olmuştur. Asırlar boyu kaleme alınan eserlerin büyük çoğunluğu kimi doğrudan kimi de dolaylı olmak üzere tasavvufi düşüncenin tesiri altında kalmıştır. Türkler arasında tasavvufi düşüncesinin gelişiminde tarih boyunca birçok önemli isim etkili olmuştur. Pîr-i Türkistan namıyla anılıp Yeseviyye tarikatının kurucusu olan Hoca Ahmed Yesevî bunlar arasındaki öncü şahsiyetlerdendir. Orta Asya'da tasavvufun teşekkülünde önemli bir rol üstlenen Ahmed Yesevî, birçok derviş yetiştirmiştir. Bu dervişler Anadolu'ya gelerek burada tasavvufun tekkeler vasıtasıyla yayılmasını sağlamışlardır. Dervişlerin hoşgörüsü, müsamaha, barış ve esenlik gibi kimi kavramları içeren söylemleri Türk halkına can suyu olmuştur. Böylelikle Yesevi dervişleri ve sonrasında Mevlana gibi farklı coğrafyalardan gelip Anadolu'da tasavvufi düşüncenin etkili olmasını sağlayan isimlerle birlikte Türk halkının tasavvufa teveccühü artmıştır. Sonrasında da bu düşünce sistemi, asırlar boyu Anadolu halkının dimağında yer edinmiştir. 15. yüzyıl da tasavvufun etkin olduğu dönemlerdendir. Bu yüzyılda çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bunlar arasında tasavvufi nitelikli olanlar da önemli bir yekûn tutmaktadır. Çalışmamızda öncelikle genel manada tasavvufun, 15. yüzyıl Tekke şiiri ve kavramlar ile deyimlerin kullanılışından bahsedilecektir. Ardından bu dönemde yazılmış eserler arasından seçmiş olduğumuz Kemâl Ümmî, Eşrefoğlu Rûmî, Kaygusuz Abdâl ve Dede Ömer Rûşenî divanları ile Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât (Mevlid)*, Elvân-ı Şîrâzî'nin *Gülşen-i Râz Tercümesi*, Hatiboğlu'nun *Bahrü'l-Hakâyık*'i, Şeyh Eşref'in *Nasihat-nâme*'si ve Gülşenî-i Saruhânî'nin *Râz-nâme*'si bağlamında bu dönem Tekke edebiyatında tasavvufi mana içeren deyimler ile Allah, dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarını ifade eden kelime ve kelime grupları üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Tekke, tasavvuf, deyim, terim, kavram

In the context of selected texts sample mystical idioms from 15th century Tekke poetry and the words and phrases that express the concepts of Allah, the world, the guide, the dervish, the divine love, the masiva, the lodge and the nafs

Abstract

Sufism, which has entered Turkish culture with the influence of Arab and Persian civilizations, has been influential in literature as well as in almost every field. The majority of the works written for

¹ Bu makale, "15. Yüzyıl Tekke Şiirinde Tasavvuf Terimleri" başlıklı yüksek lisans tezimizden geliştirilerek üretilmiştir. (Karasu, 2018)

² Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD (Bitlis, Türkiye), bdinc@beu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3147-237X [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 25.06.2021-kabul tarihi: 20.09.2021; DOI: 10.29000/rumelide.990196]

centuries have been under the influence of mystical thought, some directly and some indirectly. Many important names have been influential in the development of mystical thought among Turks throughout history. Hodja Ahmed Yesevi, known as Pîr-i Türkistan and the founder of the Yeseviyye sect, is the leading figure among them. Ahmed Yesevi, who played an important role in the formation of Sufism in Central Asia, trained many dervishes. These dervishes came to Anatolia and ensured the spread of sufism here by means of lodges. The discourses of the dervishes, which include some concepts such as tolerance, peace and well-being, revived Turkish people. Thus, the Turkish people's favor towards sufism increased with the names of Yesevi dervishes and later Mevlana, who came from different geographies and enabled sufi thought to be effective in Anatolia. Afterwards, this system of thought has taken its place in the minds of the Anatolian people for centuries. The 15th century is also one of the periods when sufism was active. In this century, many works were written. Among them, the sufi-qualified ones hold an important part. In our study will be mentioned sufism in general, the 15th century Tekke poem and the use of the concept and idioms. Then, the idioms containing mystical meanings in Tekke literature of this period in the context of the divans of Kemâl Ümmî, Eşrefoğlu Rûmî, Kaygusuz Abdâl and Dede Ömer Rûşenî, which we have selected among the works written in this period, as well as the Vesiletü'n-necât (Mevlid) of Süleyman Çelebi, the Translation of Gülşen-i Râz by Elvân-ı Şirâzî, Hatiboğlu's Bahrül-Hakâyık, Şeyh Eşref's Nasihat-nâme and Gülşen-i Saruhânî's Râz-nâme the words and phrases that express the concepts of Allah, the world, the guide, the dervish, the divine love, the masiva, the lodge and the nafs will be emphasized.

Keywords: Lodge, mysticism, idiom, term, concept

Giriş

Tasavvufî düşünce, İslam kültüründe ilk örneklerini Arap edebiyatında (Bilgin 2016: 25) vermiş olsa da Fars edebiyatına daha çok tesir etmiş ve edebî eserlere yansımaları burada daha fazla olmuştur. Tasavvufî eserler, 11. ve 12. yüzyılda Fars edebiyatında hızla artmış, sonrasında başta Türk edebiyatı olmak üzere diğer edebiyatları da etkilemiştir. Tasavvuf düşüncesi, Türk kültüründe ilk olarak Orta Asya sahasında kendini göstermiştir. Tasavvufun Tanrı, varlık ve insan anlayışı zamanla dinî düşüncüyü etkilemiş, kurulan tarikatlar vasıtasıyla bu durum toplumsal hayata da yansımış ve neticesinde insanlara tasavvufu anlatmak için Türk edebiyatında çeşitli eserler yazılmaya başlanmıştır. Bunda tarikatların yadsınamaz bir etkisi olmuştur. Zira ilk olarak din adına gelişim göstermiş olan bu oluşumlar, daha sonraları kültür hayatında da kendine yer edinmiş, edebiyat da bunun önde gelen alanlarından olmuştur.

15. yüzyıl tasavvufun temsil edildiği, bu hususta birçok eserin kaleme alındığı ve tarikatların aktif olduğu bir dönem olmuştur. Bu devirde yüzyılın başlarındaki olumsuz siyasi gelişmeler edebiyata yansımamış (Şentürk - Kartal 2013: 201), Türk edebiyatı çeşitli mahfiller etrafında toplanan şairler vasıtasıyla gelişimini sürdürmüştür. Fetret Devri'nin sona ermesi ve Çelebi Mehmed'den sonra II. Murad'ın tahta çıkmasıyla Anadolu topraklarında kültürel faaliyetler bakımından önemli gelişmeler yaşanmıştır. İstanbul'un Fethi sonucu Osmanlı Devleti'nin bir imparatorluğa dönüşmesiyle birlikte bu gelişmeler daha da artmış ve bu durum edebiyat sahasına da yansımıştır. Özellikle tekke ve tarikatlar etrafında şekillenen Tekke şiirindeki gelişmeler kayda değerdir. Toplumun her kesiminde etkili olup İstanbul'un manevi anlamda kurulmasına da öncülük etmiş olan tarikatlar (İnalcık (çev. İbrahim Kalın) 2004: 311) dinî-tasavvufî edebiyatın teşekkülü ve ilerlemesinde de temel saik olmuştur. Buna paralel olarak 15. yüzyılda Tekke edebiyatı sahasında birçok isim yetişmiş ve gerek manzum gerek mensur ve gerekse de manzum-mensur olmak üzere çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Divan sahibi şairlerden Kemâl Ümmî, Eşrefoğlu Rûmî, Kaygusuz Abdal ve Dede Ömer Rûşenî ile mesnevileriyle tanınan Süleymân Çelebi,

Abdurrahîm-i Rûmî, Yazıcıoğlu Mehmed, Ahmed Bican, İbrâhim Tennûrî, Elvân-ı Şîrâzî, Muhyiddin, Pîr Muhammed, Muînî, Ârif, Ahmed Hayâlî bu yüzyılda dinî-tasavvufî edebiyat içerisinde değerlendirilebilecek eserler kaleme alan isimlerdendir.

Tasavvufun yüzyıllar içerisinde kendine has bir dili oluşmuş, şiir de burada çok önemli bir görev üstlenmiştir. Zira “Tasavvuf, kendi terimlerini geliştirmeye başlarken sırrı ve özel yönünü korumak için mecazlarla örülü bir dil kullanmayı da sürdürmüştü. Şiir de bu sürece katkı sağlayan bir araç görevi görmüştür” (Demirli 2018: 17). Tasavvufun bu özel dili, 15. yüzyıl Tekke şiirinin çalışmamız kapsamında yer alan metinlerinde de görülmektedir. Bu dönemde kaleme alınmış metinlerde tasavvufî terim, deyim ve kavramlarla süslenmiş metinlerin varlığı göze çarpmaktadır. Bu gelişme, tasavvufun Türk edebiyatına tesirinin başlangıcından bu devresine kadar olan gelişmeleri göstermesi ve kendinden sonraki yüzyıllarda kaleme alınmış olan eserlere tesiri bakımından oldukça mühimdir.

Çalışmamız dâhilinde 15. yüzyıl Tekke edebiyatında kaleme alınmış olan Kemâl Ümmî, Eşrefoğlu Rûmî, Kaygusuz Abdâl ve Dede Ömer Rûşenî divanları ile tasavvufî dil bakımından zengin veriler sunan Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât (Mevlîd)*, Elvân-ı Şîrâzî'nin *Gülşen-i Râz Tercümesi*, Hatiboğlu'nun *Bahrü'l-Hakâyık*, Şeyh Eşref *Nasihatname*'si ve Gülşenî-i Saruhânî'nin *Râz-nâme*'si seçilerek metinlerden örnek tasavvufî deyimler ile Allah, dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarını ifade eden kelime ve kelime grupları açıklanmıştır. Deyimlerin seçimi hususunda tasavvufî mana içermeleri göz önünde bulundurulmuş; incelenen metinlerde Allah, dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis gibi dinî-tasavvufî kavramların farklı kelime ve kelime gruplarıyla ifade edildiği göze çarpmış ve bunların tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

1.15. Yüzyıl tekke şiirinde tasavvufî manada kullanılan deyim örnekleri

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde, “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” olarak tanımlanan deyim, edebî metinlerin dil bakımından zenginleşmesini sağlayan önemli unsurlardandır. İsmail Parlatır tarafından da “En az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş” (Parlatır 2007: 1) şeklinde ifade edilen deyimleri, çeşitleri bakımlardan birkaç grupta değerlendirmek mümkündür. Bu gruplandırmayı yapan isimlerden biri olan Ömer Asım Aksoy'un kategorizasyonu şu şekildedir:

1. Kavramları, değişmece (mecaz) yoluyla, anlatım güzelliği ve özgünlüğü içinde belirten kalıplaşmış sözcük öbekleri ya da tümceler,
2. İki yargılı ve uyaklı deyimler,
3. Öyküçük ve konuşma biçiminde deyimler,
4. Bir öykü ya da olaya dayanan deyimler,
5. Âdet, inanış ve gelenekleri bildiren deyimler,
6. Anlatım güzelliği düşünülmeden bir araya getirilen, kalıplaşmış söz öbeği şeklindeki deyimler,
7. Belli dil bilgisi kurallarıyla değil özel kalıplarla oluşturulan deyimler,
8. Eksilteli anlatım biçimiyle oluşan deyimler,
9. İki kelimeler şeklinde oluşan deyimler,
10. Bir sözcüğün özel bir yardımcı eylemle kullanılmasıyla oluşan deyimler (Aksoy 1984: 404-414).

In the context of selected texts sample mystical idioms from 15th century Tekke poetry and the words and phrases that express the concepts of Allah, the world, the guide, the dervish, the divine love, the masiva, the lodge and the nafs / B. Karasu (pp. 771-792)

15. yüzyıl Tekke şiirinde tasavvufî manada kullanılan deyimlerin örnekleri incelendiğinde bunların “Kavramları, değişmece (mecaz) yoluyla, anlatım güzelliği ve özgünlüğü içinde belirten kalıplaşmış sözcük öbekleri ya da tümceler” ve “Bir sözcüğün özel bir yardımcı eylemle kullanılmasıyla oluşan deyimler” gruplarında yer aldığı söylenebilir. Zira bu deyimler mecaz yoluyla değişikliğe uğramış ve tasavvufî bir muhtevaya bürünmüşlerdir. Aynı zamanda bir yardımcı fiille beraber kullanılarak meydana gelmişlerdir.

İncelenen metinler içerisinden tasavvufî anlamları içermeleri sebebiyle seçilen deyimler şunlardır:

câna kalmak: tas.³ Allah yolunda benliğinden geçememek. “*Câna kalan ‘âşık degül dost yolunda şâdıķ degül / ‘Âşık kıyuben cânına işini key düşvâr ider* [Allah yolunda benliğinden geçemeyen âşık değildir, dost yolunda (da) sadık değildir. Âşığın canına kıyması zor değildir.]⁴ (ERD 35/4)⁵

câna kıymak/cânına kıymak: “Öldürmek” (Parlatır 2007: 224) tas. Nefsini Allah yolunda öldürmek. “*Câna kalan ‘âşık degül dost yolunda şâdıķ degül / ‘Âşık kıyuben cânına işini key düşvâr ider* [Allah yolunda benliğinden geçemeyen âşık değildir, dost yolunda (da) sadık değildir. Âşığın canına kıyması zor değildir.] (ERD 35/4)

cân oynamak/cânı oynamak: tas. İlahi aşk ile coşmak. “*Yürek kaynar cân oynar bedende / Göñül cüşü geçer haddan giderem*” [(Bu) bedende yüreğim kaynar, canım ilahi aşk ile coşar. Gönül cuşa gelir, haddim hududum kalmaz.] (ERD 76/10)

cân vermek: “Ölmek” (Kubbealtı Lugati) tas. Canımı Allah yolunda feda etmek. “*Nice cân vermeyem bu ‘aşk yolına / Kul iken ‘aşk beni sulñan idüpdür*” [Bu aşk yolunda nasıl canımı vermeyeyim? Aşk beni kul iken sultan yapmaktadır.] (KAD g.15/5)

derde düşmek: Dertlenmek, dert sahibi olmak. tas. İlahi aşka tutulmak. “*Derde düşmüşdür yanar zârî kıılır düni günü / Zârîsi ol dost firâķa bağrı biryân gizlidir*” [Derde düşmüştür gece gündüz yanar inler (durur), inleyiş o dostun ayrılığı (sebebiyledir) bağrı kebab olmuştur.] (ERD 13/9)

derde sataşmak: Derde düşmek. tas. İlahi aşk ile hemhal olmak. “*Bir derde sataşdum ki devâ yâduma gelmez / Bir rence ulaşdum ki şifâ yâduma gelmez*” [Devası ve şifası yâdıma gelmez bir derde, bir zahmete düştüm.] (DÖR g. 29/1)

etek tutmak / el etek tutmak: tas. Bir şeyhe intisap edip tarikata bağlanmak, “Tasavvuf yoluna girmeyi ifade eden bir söz.” (Cebecioğlu 2014: 145) “*Anlardan kalmışdur bol erkân uşul / Etegin*

³ Açıklamalarda; BH: Bahrü'l-Hakâyık, DÖR: Dede Ömer Rüşenî Dîvânı, ERD: Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı, GRT: Gülşen-i Râz Tercümesi, GSR: Gülşenî-i Saruhânî Râz-nâme'si, KAD: Kaygusuz Abdal Dîvânı, KÜD: Kemal Ümmî Dîvânı, g.: gazel, t.b.: terki-bent, tas.: Tasavvufî mana kısaltmaları kullanılmıştır.

⁴ Mustafa Sever'in makalede esas alınan İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı Eserleri ve Dîvânı eserinde şiirler nazım şekilleri belirtilmeden sıralandığı için makalede de nazım şekilleri belirtilmeden yalnızca şiir numaraları verilmiştir.

⁵ Çalışmada; Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'ndan verilen örnek beyitlerde Mustafa Güneş tarafından hazırlanan (Güneş, Mustafa (2006). İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı Eserleri ve Dîvânı. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı), Kaygusuz Abdal Dîvânı'ndan verilen örnek beyitlerde Mustafa Sever tarafından hazırlanan (Sever, Mustafa (2016). Dîvân-ı Kaygusuz Abdal, Ankara: Helke Yayıncılık), Dede Ömer Rüşenî Dîvânı'ndan verilen örnek beyitlerde Orhan Kemal Tavukçu tarafından hazırlanan (Orhan Kemal Tavukçu (2018) Dede Ömer Rüşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni), Kemâl Ümmî Dîvânı'ndan verilen örnek beyitlerde Hayatı Yavuzer tarafından hazırlanan (Yavuzer, Hayatı (1997). *Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin*. Doktora Tezi. Ankara Gazi Üniversitesi), Gülşen-i Râz Tercümesi'nden verilen örnek beyitlerde Mehmet Malik Bankır tarafından hazırlanan (Mehmet Malik Bankır, Gülşen-i Râz (Gramer-Metin-Gramatikal İndeks), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 1997), Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inden verilen örnek beyitlerde Necla Pekolcay tarafından hazırlanan (Necla Pekolcay, Mevlid Süleyman Çelebi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.) çalışmaları esas alınmıştır.

Seçili metinler bağlamında 15. yüzyıl tekke şiirinden örnek tasavvufi deyimler ile Allah, Dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarını ifade eden kelime ve kelime grupları / B. Karasu (771-792. s.)

tutanlar olmuşdur hâşıl / Ceddini sorarsañ Hazreti Resûl/ 'Abdü'l-kâdir sulţân dirler şeyhüme" [Erkan ve usul onlardan kalmıştır, (onun) eteğini tutanlara (bu) hasıl olmuştur. Ceddini sorarsan Hazret-i Resul'dür, Abdülkadir sultan derler benim şeyhime.] (ERD 113/2)

hevâya uymak: Heveslerine, isteklerine kapılmak. tas. Hak olanı terk edip nefsin arzu ve isteklerine uymak. "*Hakkı koduñ sen hevâña uyduñ bir gün Hakk'a kul olmaduñ / Bende olduñ nefsiñe uyduñ olduñ putperest*" [Hakk'ı (bir kenara) koydun, hevana uydun, bir gün Hakk'a kul olmadın. Nefsine bende olup ona uydun (sonunda) putperest oldun.] (ERD 61/6)

nefs basmak: tas. Nefsini alt etmek; ona galip gelmek. "*Pehlüvân oldur bu meydân içre kim / Nefsini başup kul ide aqhna*" [Pehlivan, nefsinı yenip onu aklına kul edendir.] (KÜD⁶ 38/12)

satır çalmak / atmak: "Herkesi öldüresiye saldırmak, herkesi kırıp geçirmek" (Parlatır 2007: 748), "Hepsini kırmak, kesip öldürmek" (Aksoy 1984: 867) tas. Nefis mücadelesinde bulunmak. "*Giderler gazâya çalarlar şâñr / Dâ'imâ yaparlar hoş gönül hâñr / Bağdadda türbesi nür olmuş yatar / 'Abdü'l-kâdir sulţân dirler şeyhüme*" [(Nefisle) gaza edip ona galebe çalarlar, (bu şekilde) hoş gönül hatır yaparlar. Abdülkadir Sultan dedikleri şeyhim Bağdat'taki türbesinde nur olmuş yatar.] (ERD 113/3)

2.Allah, Dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarını ifade eden kelime ve kelime grupları

Arapça kökenli olan kelime, Kubbealtı Lugatı'nda " Bir veya birkaç heceden meydana gelen anlamlı söz", Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde de "Anlamlı ses veya ses birliği, söz, sözcük, lügat" şeklinde tanımlanmıştır. Türkçe karşılığı sözcüktür.

Kelime grupları ise metinler içerisinde farklı kavramları ifade ettiklerinde metni dil bakımından zenginleştiren, kelimelerin mana dünyasını farklı ifade biçimleriyle genişleten öğelerdir. Bunlar Muharrem Ergin tarafından "Tek bir nesneyi veya hareketi birlikte karşılayan kelimeler topluluğu" olarak nitelendirilmiştir. "Tekrarlar, bağlama grubu, sıfat tamlaması, iyelik grubu ve isim tamlaması, aitlik grubu, birleşik isim, birleşik fiil, unvan grubu, ünlem grubu, sayı grubu, edat grubu, isnat grubu, genitif, datif, ablatif grupları, fiil grubu, partisip grubu, gerundium grubu, kısaltma grupları ve akkuzatif grubu" (Ergin 2009: 374-398) şeklinde de sıralanmıştır. Zeynep Korkmaz da birleşik kelimeler bahsinde kelime gruplarının birleşik kelimelerde kullanılan söz kâhpları olduğunu söylemiştir (Korkmaz 2009: 137).

Bir şair yahut yazar tarafından nazmedilmiş bir metin kelime ve kelime grupları ile cümlelerden müteşekkildir. Sanatçılar eserlerinde dilin bu temel öğelerini kullanarak sanatlı ve edebî temayülü yüksek eserler meydana getirmişlerdir. Kimi zaman da birbirinin yerine sanatlı söyleyişler ile kullanılan kelimeler metnin dilini daha da zengin bir noktaya ulaştırmıştır. 15. yüzyıl Tekke şiirinde kaleme alınan eserler incelendiğinde bu özelliğin Tekke şairleri tarafında da kullanıldığı görülmektedir. İncelenen eserler içerisinde yer alan dört divan ve beş mesneviye bakıldığında tasavvufun temel bazı kavramlarının metinler içerisinde farklı kelimeler ve kelime gruplarıyla ifade edildikleri dikkati çekmiş, bunların metinlerin dilinin zenginleşmesinde ve sanatlı söyleyişin hâkimiyetinin artmasında etkili olduğu saptanmıştır. Bu dönemde dinî-tasavvufi nitelikteki metinlerin meydana getirilmesi noktasında Allah, dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarına karşılık olarak farklı kelime ile

⁶ Hayati Yavuzer'in makalede esas alınan Kemâl Ümmî Dîvânî İnceleme-Metin isimli doktora tezinde şiirler nazım şekilleri belirtilmeden sıralandığı için makalede de nazım şekilleri belirtilmeden yalnızca şiir numaraları verilmiştir.

In the context of selected texts sample mystical idioms from 15th century Tekke poetry and the words and phrases that express the concepts of Allah, the world, the guide, the dervish, the divine love, the masiva, the lodge and the nafs / B. Karasu (pp. 771-792)

kelime gruplarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu sebeple kavramlar için kullanılan kelime ve kelime gruplarını örnek beyitler ışığında göstermek ve bir tabloda bu kullanımları topluca değerlendirmek yerinde olacaktır.

2.1. Allah için kullanılan kelime ve kelime grupları

Allah kelimesinin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Buna göre bir grup Allah kelimesinin yaratıcıya özel bir ad olduğunu ve herhangi bir kökten türemediğini ifade etmekte, diğer bir grup ise Allah kelimesinin ya “ilah” kökünden ya da gizlenmek manasına gelen “lâhe” kökünden geldiğini öne sürmektedir (Topaloğlu 1989: 500). Allah kelimesi dünya dillerinde Tanrı isimlendirmesiyle çeşitli şekillerde söylene de ilahi bir lafız olarak her zaman özel bir konumdadır. Bununla birlikte Allah'ın gerek diğer isimleri, gerek sıfatları ve gerekse de kendi özellikleri üzerinden O'nu tanımlayan çeşitli kelime ve kelime grupları oluşturulmuştur. Bunlar arasında 15. yüzyıl Tekke şiirinde çalışmamızın konusunu teşkil eden metinler bağlamındaki kullanımlar şunlardır:

bezm sultânı: tas. Elest bezminin sultânı olan Allah. “*İrişmiş bezm sultânına ol dem / Yakınlık hâşıl itmiş şâd u hurrem*” [Elest bezminin sultanı olan Allah'a eriştiğinde mutluydu, (kendisine) bir yakınlık hasıl olmuştu.] (GRT 2816.beyit)

bî-mekân: Yersiz, yeri yurdu olmayan. tas. Mekândan münezzehe olan Allah. “*Zamânsuz bî-zamânam ben mekânsuz bî-mekânam ben / Dü 'âlemde hemânam ben benem her görinen gören*” [Ben zamansız bizamanım, mekânsız bimekânım. İki cihanda da varım, görünen, gören (her şey) benim.] (ERD 85/14)

bî-zamân: Belli bir zamanla sınırlı olmayan. tas. Zamandan münezzehe olan Allah. “*İ münezzehe pâdişâh u bî-zamân / İ muqaddes bî-nişân u bî-mekân*” [Ey belli zamana sığmamış, (her şeyden) münezzehe olan padişah! Ey belli bir nişanı ve mekânı olmayan mukaddes (olan Allah)!] (KÜD 7/2)

bî-nişân: İzi, belirtisi olmayan; alamete ihtiyacı olmayan. tas. Allah. “*İ münezzehe pâdişâh u bî-zamân / İ muqaddes bî-nişân u bî-mekân*” [Ey belli zamana sığmamış, (her şeyden) münezzehe olan padişah! Ey belli bir nişanı ve mekânı olmayan mukaddes (olan Allah)!] (KÜD 7/2)

cân: Gönül, ruh. tas. Allah. “*Tek gönül ol cânı bulsun n'olsar / Tek gönül Allahı bulsun n'olsar*” [Gönlüm yalnızca o canı bulsun ne olur? Gönlüm yalnızca Allah'ı bulsun ne olur?] (ERD 32/2)

cân-ı ebed lâ-yemût: tas. Varlığı baki olan, ölümsüz Allah. “*Ben cân-ı ebed lâ-yemûtum / Perdem âdem oldı bâr-ı takdîr*” [Ben varlığının nihayeti olmayan (Allah'ım). (Benim) perdem (suretim) kaderin (kendisine) yüklediği (şekilde) insan oldu.] (KAD t.b.2/51)

cânân - cânâne: Sevgili, sevilen. tas. Allah. “*Bir diñle ahi hâlûñi Kaygusuz Abdâlñ / Cânı koyuben ya 'nî ki cânânı gözledi*” [Ey kardeşim! Kaygusuz Abdal'ın halini bir dinle. (O) canı(nı bir yana) koyarak Allah'ı istedi.] (KAD g.294/9)

dil-ârâ: Gönlü süsleyen güzel, sevgili. tas. Allah. “*N'iderem şol dili ben kim söylemeye zikrün anuñ / N'iderem şol gözi ben kim ki görmeye dil-ârâyı*” [O'nun zikrini söylemeyen dili ne yapayım? O sevgiliyi (Allah'ı) görmeyen gözü ne yapayım?] (ERD 130/10)

Seçili metinler bağlamında 15. yüzyıl tekke şiirinden örnek tasavvufi deyimler ile Allah, Dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarını ifade eden kelime ve kelime grupları / B. Karasu (771-792. s.)

dilber: Gönlü büyüleyen, kendine çeken sevgili (Steingass 1998:531). tas. Allah. “*Cemālūñ Tūr-ı nūrından ey dilber / Baña her kande ki dursam Tūr oldı*” [Ey dilber! Cemalinin ışığının Tur Dağı’ndan nerede dursam (orası) Tur Dağı oldu.] (KAD g.243/5)

dost: Arkadaş, âşık, seven. (Kanar 2011: 298) tas. Allah. “*Altmış üç yaşa çün irdi ol Emîn / Dosta ulaşmağlığı oldı yakîn*” [O Emin altmış yaşına erdiğinde Allah’a kavuşma vakti yaklaşmıştı.] (SVN 551. beyit)

habîb: Sevgili. tas. Allah. “*Hevāsına bu nefsūñ uyma zinhâr / Habîb rahm eylemez nefse uyana*” [Nefsinin hevāsına zinhar uyma, (çünkü) Allah nefesine uyana merhamet etmez.] (ERD 98/9)

Hak: Allah. “*Enbiyānuñ her birinüñ var nihāyet ‘ilmine / Hak saña virdüğü ‘ilm ü hikmete yoğ hadd ü ‘add*” [Nebilerin her birinin ilminin bir nihayeti vardır ama Allah’ın sana verdiği ilim ve hikmetin sınırı yoktur.] (DÖR g.6/4)

hakikat fâili: tas. Hakikatin yapıcısı, hakikat sahibi olan Allah. “*Haqîkat fâ ‘ili sensin her işüñ / Ne zıdduñ ne şeriküñ var ne işüñ* [Gerçekten her işin faili sensin. (Senin) ne zıddın ne şerikin ne eşin var.] (KÜD 1/2)

hoca: Efendi, usta, öğretmen. tas. Allah. “*Saña yarın şormayısarlار nice / Yazdıydı saña levhüñde Hoca*” [Sana yarın (mahşer gününde) Allah’ın levh-i mahfuzda senin için (neyi) nasıl yazdığını sormayacaklar.] (ŞEN 295. beyit)

Hû: tas. Allah. “*Kemāl Ümmî seni sen ko ana gitsin ki kala Hû / Çü birdir aña ğayr-ı ü hezārān biñ kemāl irmez*” [Kemal Ümmi sen seni (bir kenara) koy ki (yalnız) Allah kalsın. Çünkü (O) birdir, O’ndan gayrısı kemale ermez.] (KÜD 3/27)

kâtib-i kudret: Kudret sahibi katip. tas. Allah. “*Kâtib-i kudret yazanda şafha-i haddüñde hatt / Şekl-i cîm itmiş külāleñ beñlerüñ itmiş nuqāt*” [Allah yanağındaki hatları çizdiğinde (yanağına dökülen) saçının kıvrımlarını cim şeklinde, benlerini nokta nokta yapmış.] (DÖR g. 32/1)

lâ-mekân: Mekânı olmayan, mekâna sığmayan. tas. Mekândan münezzeh olan Allah. “*Küllî cihān sevdaşımı kodu elinden / Göñlüme bakıñ fikr ü hayāli lâ-mekāndır*” [Dünyadaki bütün sevdalardan elimi çekti. Gönlüme bakın fikri hayali mekânsız olan Allah’tır.] (KAD g.50/4)

ma‘şûk: Âşık olunan, sevgili. tas. Allah. “*Sûretüm ‘âşık velî içüm ıolu ma‘şûk benim / ‘Âşık u ma‘şûk u işk birdür hemān kalma tan ‘a*” [Suretim âşıktır ama benim için sevgiliyle (Allah’la) doludur. Hemen (beni) ayıplama âşık, maşuk ve aşk (esasında) birdir.] (ERD 1/5)

Mevlâ: Sahip, efendi. tas. Kainatın efendisi olan Allah. “*N’olur ise ko ki olsun n’olısar / Tek gönül Mevlâyı bulsun n’olısar*” [Bırak ne olacaksa olsun yalnız, gönül Mevlâ’yı bulsun.] (ERD 31/1)

mey-fürûş: Şarap satan, aşk şarabı satan. tas. Allah. “*Zerk ü riyā tarîkine harc etmeyem ‘ömrümü ben / Mey-fürûşa kulluk idem koyam bu menzilden geçem*” [Ben ömrümü iki yüzlülük ve riya yoluna vermeyip Allah’a kulluk edeyim, bu menzilden (de bu şekilde) geçeyim.] (KAD g.127/7)

nakkâş: Nakış ustası, nakış işleyen, nakış yapan (Parlatır 2006: 1257). tas. Allah. “*Nakkâşa tapan nakşa şapup reñge kapılmaz / Ma ‘şûkı seven ğayrını kor kim bu sivādur*” [Nakkaş’a (Allah’a) tapan

In the context of selected texts sample mystical idioms from 15th century Tekke poetry and the words and phrases that express the concepts of Allah, the world, the guide, the dervish, the divine love, the masiva, the lodge and the nafs / B. Karasu (pp. 771-792)

nakşa sapıp renge kapılmaz. Sevgiliyi (Allah'ı) seven ondan gayrısını masiva olduğu için bir kenara bırakır.] (KÜD 139/3)

pâdişâh: Hükümdar. tas. Allah. “*Dağı hem rahmeti var pâdişâhuñ / Ki ol dermânıdur derdüñ ve âhuñ*” [(O) Padişah'ın rahmeti vardır, (O) dert ve ahın dermanıdır. (BH varak: 30-A 11. satır)

pâdişâh-ı bî-niyâz: Yalvarmayan, yalvarmaya ihtiyacı olmayan padişah. tas. Hiç kimseden yardım istemeye muhtaç olmayan Allah. “*Bilürem pâdişâh-ı bî-niyâzsın / Saña yalvaranı mahrûm kımazsın*” [Hiç kimseye niyaz edecek durumda olmayan padişah olduğunu, sana yalvaranı (rahmetinden) mahrum bırakmayacağımı bilirim.] (ERD 4. münacat 5. satır)

pâdişâh-ı bî-zevâl: Zeval bulmayacak, varlığı devamlı olacak padişah. tas. Varlığı ebedi olan Allah. “*Ol-durur hem pâdişâh-ı bî-zevâl / Bî-şebîh ü bî-naẓîr ü bî-mişâl*” [Zeval bulmayacak olan ve benzersiz padişah O'dur.] (SVN 23)

pâdişâh-ı yektâ: Eşi benzeri olmayan padişah. tas. Allah. “*Vâhid ü Şamed ü Ahad pâdişâh-ı yektâ / Kadir ü Kâim ü Rahmân Kerîm ü Ferd ü Vedûd*” [Vahid, Samed, Ahad, Eşsiz padişah, Kadir, Kaim, Rahman, Kerim, Ferd ve Vedud (olan Allah)...] (KAD g.11/6)

pâdişâhlar pâdişâhı: tas. Padişahlar padişahı olan Allah. “*Pâdişâhlar pâdişâhı hazreti / Şora senden incidürseñ bir iti*” [Padişahlar padişahı (olan) Allah bir köpeği (dahi) incitsen (onu) senden sorsun.] (ŞEN 69. beyit)

sâkî: İçki sunan. tas. İlahi aşk şarabı sunan Allah. “*Temâşâ bâkî vü didâr bâkî / Şarâb u iş bâkî rabb sâkî*” [Bakış baki, (sevgilinin) yüz(ü) baki, şarap ve zevk baki, Rab saki...] (GRT 1918. beyit)

sâkî-i bâkî: Beka sahibi olan saki. tas. Allah. “*Ben ol şâkî-i bâkînüñ elinden / İçerim câm-ı meyi dilşâdım ben*” [Ben meyi o bekası olmayan sakinin elinden içerim, gönlüm (bu sebeple) şaddır.] (KAD g.155/2)

sâkî-i işk: Aşk sakisi. tas. İlahi aşkın sakisi olan Allah. “*Sen dağı bu meyden isterseñ şafâ / Sâkî-i işka ser ü cân it feda*” [Sen de bu meyden mutluluk bulmak istersen aşkın sakisine kendini feda et.] (GSR 950)

sultân: Hükümdar. tas. Allah. “*Ayrı nefsiñi şeytândan ki sırlar tuyasın cândan / Atâlar gele sulîândan yakîne ire gümânuñ*” [Can (u gönülden) sırlar duymak, Allah'tan sana hediyeler gelmesi (ve) şüpheden sıyrılıp yakîne ermek için nefsinin şeytandan ayrı.] (ERD 58/12)

sultân-ı ekber: En büyük sultan. tas. Allah. “*Te âlellâh zihî sulîân-ı ekber / Ki kıldı sözünü dilde mu'attar*” [Tealallah en büyük sultan (olan Allah) sözünü dilde hoş kokulu kıldı.] (BH varak: 24-A, 5. satır)

şâh - şeh: Padişah, hükümdar. tas. Allah. “*Biz ölümlü kul i Şeh sen beğâsın / Dilerüz rahmetüñ ile bakasın*” [Ey şah! Biz ölümlü kullarız sense varlığının sonu olmayansın. (Bize) rahmetin ile bakmanı dileriz.] (KÜD 1/82)

Seçili metinler bağlamında 15. yüzyıl tekke şiiirinden örnek tasavvufi deyimler ile Allah, Dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarını ifade eden kelime ve kelime grupları / B. Karasu (771-792. s.)

Allah	bezm sultânı
	bî-mekân
	bî-nişân
	bî-zamân
	cân
	cân-ı ebed lâ-yemût
	cânân/cânâne
	dil-ârâ
	dilber
	dost
	habîb
	Hak
	hakikat fâili
	hoca
	Hû
	kâtib-i kudret
	lâ-mekân
	ma'sûk
	Mevlâ
	mey-fürûş
nakkâş	
pâdişâh	

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

In the context of selected texts sample mystical idioms from 15th century Tekke poetry and the words and phrases that express the concepts of Allah, the world, the guide, the dervish, the divine love, the masiva, the lodge and the nafs / B. Karasu (pp. 771-792)

	pâdişâhlar pâdişâhı
	sâkî
	sâkî-i ışk
	sultân
	sultân-ı ekber
	şâh/şeh
	yâr

Tablo 1: Allah İçin Kullanılan Kelime ve Kelime Grupları Tablosu

2.2. Dünya kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları

Kur'an-ı Kerim'de dinî ve ahlakî bir terim şeklinde kullanılıp kozmik anlamından ziyade yeryüzünde devam ettirilen yaşantının kastedildiği dünya kelimesinin kökeni hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlara göre dünya yakın olmak manasındaki “dünüv” yahut alçaklık anlamındaki “denâet” den türemiştir (Uludağ 1994: 22). Kökeni hususunda bu görüşler olan dünyaya, tasavvufta kulu Allah'tan alıkoyan her şey, ahiretin tarlası, imtihan yeri ve geçici âlem yakıştırmaları yapılmıştır (Cebecioğlu 2014: 135). Dinî - tasavvufî metinlerde de tasavvuftaki izahlarına paralel olarak dünya çeşitli kelime ve kelime gruplarıyla ifade edilmiştir. 15. yüzyıl Tekke şiirinde çalışmamız kapsamında bulunan metinlerde de bu örneklerle rastlamak mümkündür.

cîfe: Kokmuş ceset, leş. tas. Dünya. “*Ol Hakk Habibi Muştâfâ bu dünyâyâ cîfe didi / O ki ussı olan kişi cîfeye aldanur degül* [O Hak Habibi Mustafa bu dünyaya leş dedi. Akli başında olan (kişi) bu dünyaya aldanmaz.] (ERD g. 67/6)

derbend: Geçit. tas. Ahiret geçidi olan, kulu maddi zevklere sürükleyen dünya. “*Bu derbendi geç Eşrefoğlı Rûmî / İriş kâfileye sâlârı gözle*” [(Bir geçit olan) bu dünyayı geç Eşrefoğlı Rumi, kâfileye eriş, kâfile reisini gör.] (ERD 101/9)

fâni ‘âlem: Geçici âlem. tas. Dünya. “*Cihânı cîfe-i gergeslere vir / Bu fânî ‘âlemi nâ-keslere vir*” [Cihânı akbabaların leşine ver, bu fani âlemi de kimsesiz olanlara ver.] (GRT 2551. beyit)

fâni ev: Geçici ev, barınak. tas. Dünya. “*Âdemîseñ ol beķâ mülkinde ur bünyâduñ / Kaşruñı bu fânî evde yapma miş-i ‘ankebût* [(Gerçek manada bir) insansan ahirette yurt edin, kasrını örümcekler gibi geçici olan bu dünyada kurma.] (KÜD 41/6)

fâni mülk: Geçici memleket. tas. Dünya. “*Bu fânî mülke baķa bilen bākî bilmedi / Soñ yurdı gözedür şu ki ‘ibret gözün açar*” [Şu geçici mülke, dünyaya bakan baki olanın ne olduğunu bilmez (fakat) ahireti gözetken (kişi) ibret gözünü açar.] (KÜD 48/2)

Seçili metinler bağlamında 15. yüzyıl tekke şiirinden örnek tasavvufi deyimler ile Allah, Dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarını ifade eden kelime ve kelime grupları / B. Karasu (771-792. s.)

fenâ: Geçici olan, baki olmayan. tas. Dünya. “*Bu fenâya sen neden böyle gönül virdüñ iy yâr / İy ‘aceb düşmez mi hergiz önüne o bâkî yâr*” [Bu fenaya (geçici olan dünyaya) sen neden böyle gönül verdin ey yar? O baki yar (Allah) hiç mi aklına düşmez?] (ERD 19/1)

gel-geç evi: tas. Geçici hayatın meskeni olan dünya. “*Bu cihân gel-geç evidir bâkî kalmaz kimseye / Cemşidüñ ‘aklı dükenir hükm-i Süleymân geçer*” [Bu cihan gel-geç evidir, ebediyen kimseye kalmaz. (Sonunda) Cemşid’in aklı tükenir de Süleyman’ın hükmü geçer.] (KAD g. 68/4)

harâbât: Harabe, meyhane. tas. Dünya. “*Bu harâbâtuñ niçün mi ‘mârı olam çünki ben / Dostıla kıldum ezelde ‘ahd ü peymân giderem*” [Ben neden bu harabatın (dünyanın) mimarı olayım? Ben ezelde dosta yeminler ettim, (ona) gidiyorum.] (ERD 79/6)

hâristân: Dikenlik. tas. Zorluklarla, mücadelelerle dolu dünya. “*Şu bülbülem ki gülden ayru düşdüm / Firâkıyla bu hâristâna geldüm*” [Gülümden ayrı düşmüş (bir) bülbülüm. (Onun) ayrılığı ile bu haristana (dünyaya) geldim.] (ERD 73/3)

kârbân-saray (kervân-sarây): Kervanların konaklaması için yapılan vakıf yapıları. tas. İnsanların konup göçtüğü yer; dünya. “*Bu vîrân kârbansarâyda cây u mesken tutma kim / Kimseye beķası yokdur kul ölür sulhân geçer*” [Bu viran kervansarayda (dünyada) mesken edinme çünkü (dünyanın) kimseye bekalık sunduğu yoktur. Kul ölür, sultan geçer...] (KAD g. 68/2)

köprü: tas. Dünya. Dünyaya üzerinden gelip geçilen ve nihayetinde sona erecek olan bir köprü olduğuna dair hadis-i şerif olduğu rivayet edilen dinî bir söylemden dolayı bu yakıştırma yapılmıştır. “*Buñ göñül bağlayup mağrur olup kalmaz neden / Çünki bu bir köprüdür gelen geçer kılmaz karar*” [Buna gönül bağlayıp, mağrur olarak kalmaz neden? (Bu dünya) bir köprüdür, (buradan) gelen geçer (kimse bunda) karar kılmaz.] (ERD 19/3)

sûret âlemi: tas. Görünüş âlemi; dünya. “*Geç bu sûret ‘âleminden gir ma‘ânî mülkine / Seyr idüp sırlar tıyasın seb‘a‘-i seyyareden*” [Yedi gezegeni seyredip (ondan) sırlar duymak için bu suret âleminden geç, mana mülküne gir.] (ERD 92/8)

Dünya	âlem
	cîfe
	derbend
	fâni ‘âlem
	fâni ev
	fâni mülk
	fenâ
	gel-geç evi
	harâbât
	hâristân
	kârubansaray/kervansaray

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

In the context of selected texts sample mystical idioms from 15th century Tekke poetry and the words and phrases that express the concepts of Allah, the world, the guide, the dervish, the divine love, the masiva, the lodge and the nafs / B. Karasu (pp. 771-792)

	köprü
	sûret âlemi

Tablo 2: Dünya kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları tablosu

2.3. Mürşit kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları

Doğru yol göstermek manasındaki “irşad” kelimesinden türemiş olan mürşid “rehber, kılavuz” anlamlarına gelmektedir (Kubbealtı Lugatı). Kelime “veli ve pîr kelimeleriyle eş anlamlıdır” (Öngören 2010: 50), tasavvufi bir terim olarak da “Sırat-ı müstakimi gösteren, dalâletten önce hak yola ileten” (Uludağ 2012: 263) kimse manasına gelmektedir.

Anlamsal çerçevesi bu şekilde olan kelime, metinler içerisinde bu tanımlar dışında başka kelime ve kelime gruplarıyla da ifade edilmiştir. Kavramın 15. yüzyıl Tekke şiirinde seçilmiş olan metinler bağlamındaki görünümü şu şekildedir:

kulavuz-kılaguz-kulaguz: Yol gösteren, rehber. tas. Mürşit. “*Gerekdür yolda kulavuz ki sâlik menzil alavuz / Aña kimse kulavuzsuz muhâl ender muhâl irmez*” [Salikin menziline ulaşması için kılavuz gereklidir, ona kimse kılavuzsuz eremez.] (KÜD 3/23)

ma'nâ eri: tas. Mana sırrına eren kişi; mürşit. “*Ma'nâ erinüñ deminde (ger) hizmet ederseñ / Toldur koynunu kılmayasın ma'nâ ile boş*” [Mana eri (olan mürşit) için hizmet edersen koynunu mana ile doldur, boş kalma.] (KAD g. 87/6)

pîr: Yaşlı kimse. tas. Yol gösteren rehber, mürşit. “*Sahın kadh itmegil pîrüñ elüñden gelse medh eyle / Ki pîrüñ her ki kadh eyler mürîd iken merîd olur*” [Sakin arkasından kötü söz etme, elinden geldiğince pirini öv. Çünkü pirini çekiştiren (kişi) mürit iken başkaldıran, serkeş kimse olur.] (DÖR g. 8/2)

pîr-i mugân: tas. Mürşid-i kâmil. “*Etegin dutuban pîr-i mugānuñ / Kodı lezzetlerin cān u cihānuñ*” [(Bir) mürşid-i kâmilin eteğini tutarak nefsinin ve cihanın (tüm) lezzetlerini bıraktı.] (GRT 2302. beyit)

sâkî: tas. İlahi aşkı müritlerine sunan mürşit. “*Bu sâkîden nice 'âşık-ı sermest / İçiben cān gözün yırtdı hicābı*” [Bu sakiden nice sermest âşık (ilahi aşk şarabını) içerek can gözüyle utanma duygusunu bıraktı.] (KAD g.244/8)

şeyh: Yaşlı kimse. tas. Taliplere yol gösteren Hak dostu kimse (Uludağ 2012: 334). “*Şeyhi dilinden cevāb eydür size / Kend'özinden söylemez Ümmî Kemāl*” [Kemal Ümmi kendisi söylemez, şeyhinin dilince cevap verir size.] (KÜD 86/33)

Mürşit	kulavuz/kılaguz/kulaguz
	ma'nâ eri
	pîr
	pîr-i mugân
	sâkî

	şeyh
--	------

Tablo 3: Mürşit Kavramı için Kullanılan Kelime ve Kelime Grupları Tablosu

2.4. Derviş kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları

Kökene hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmekle birlikte Farsça olarak bilinen derviş kelimesi yoksul, dilenci, muhtaç anlamlarına gelmektedir. Kelime ilk dönemlerden itibaren Arapça zâhid ve fakîr kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır (Yazıcı 94: 188). Bunun yanı sıra tasavvufî bir terim olarak da sufi demektir (Gevherîn h. 1388/m. 1968: 607- 5. cilt).

Kelime, bahis konusu olan metinler içerisinde 15. yüzyıl Tekke şiirinde şu kelime ve kelime gruplarıyla anılmıştır:

abdâl: tas. Derviş; gayb erenleri. “Sayıları yedi, yetmiş ya da kırk olarak gösterilen bir evliya zümresi.” (Uludağ 2012: 19) “*Gör Kaygusuzu abdâl olup şeydâ vü mecnûn / Şâh eşiğininî hâk-i pâyında karar eyler*” [Kaygusuz’u gör, abdal olup çıldırmıştır. Şah eşiğinin ayağının toprağında karar eylemiştir.] (KAD g. 60/11)

âşık: Çok seven, âşık olan, seven. tas. “İlahi aşka düşmüş kimse” (Parlatır 2017: 94) “*Âşıkasâñ teni terk it cãm ko cãnâna git / Tene cãna kalanuñ işi hacâlet tâ ebed*” [(Eğer) âşıkısan bedeninden geç, canını bir yere koy, canana git. Vücuda, bedene takılıp kalanın işi ebediyete kadar utanmaktır.] (ERD 4/3)

aşk bülbülü:⁷ İlahi aşkı şakıyan bülbül. tas. Derviş. “*İşkına düşen cãnlaruñ yolına baş virenlerüñ / İşk bülbülü olanlaruñ kimse dilin bilmez imiş*” [Aşkına düşen canların, yoluna can verenlerin, aşk bülbülü olanların kimse dilini bilmezmiş.] (ERD 45/4)

aşk elçisi: tas. İlahi aşkın elçisi. “*Bu ‘ışk elçisi vahdet meşrebinde / Göñüllere gelür Hak’ dan nidâdur*” [Vahdet meşrebinde bu aşk elçisi Hak’tan gönüllere gelen nidadır.] (KAD g.19/5)

aşk eri: Aşk adamı. İlahi aşk yolunda olan; derviş, salik. “*Eyyüb gibi şabr eyle belâdan inleme zinhâr / İşk eri belâ zehrini şabrıla şeker kılar*” [Eyüp gibi sabret, asla beladan (dolayı) inleme. Aşk eri bela zehrini sabır ile şeker kılar.] (ERD 27/7)

aşk tâciri: Aşkın ticaretini yapan, aşk satan kimse. tas. Derviş. “*Sefer kılar vücūdından bu ‘ışkuñ tâciri dâ’im / İrer bâzârına ‘ışkuñ virür bir cãni biñ cãna*” [Bu aşk taciri dima varlığından sefer kılıp aşkın pazarına erer ve bir canını bin cana verir.] (ERD 99/7)

bülbül: “Karatavukgillerden, sesinin güzelliği ile tanınmış olan ötücü kuş” (TDK Güncel Türkçe Sözlük) tas. Hakikat bağının bülbülü olan derviş. “*Ben ol dost bahçesinin bülbüliyem / İlahî bülbülü gülden ayırma*” [Ben o dost bahçesinin bülbülüym (şeyhin tekkesindeki bir dervişim). İlahi! Bülbülü gülden ayırma.] (ERD 112/5)

⁷ Aşk kelimesi incelenen metinlerin bazılarında aşk, bazılarında ışk şeklinde yazılmıştır. Makalede madde başlıklarında kelimenin aşk şeklinde yazımı tercih edilmiş, metin içerisinde verilen örnek beyitlerde alıntılanan kaynaktaki yazım aynen aktarılmıştır.

In the context of selected texts sample mystical idioms from 15th century Tekke poetry and the words and phrases that express the concepts of Allah, the world, the guide, the dervish, the divine love, the masiva, the lodge and the nafs / B. Karasu (pp. 771-792)

fakîr: Yoksul. tas. Kendini Allah'a muhtaç bilen kimse; derviş (Uludağ 2012: 131). “Karâr itdi *fakîr buldı mekânı/N'ider ol zerre için buldı kânı*” [Fakr (derviş) mekânını bulup (onda) karar kıldı. Zerreyi ne yapsın o (hazinenin) kaynağını buldu.] (BH varak: 55-A, 6 satır)

gavvâs: Dalgıç. tas. İlahi aşk denizine dalan derviş. “*Ġavvâşum bu bahır içinde bunca zamândan berü / Şarrâfım söyle ki gelsün gevher ü kân bulmuşam*” [Bunca zamandır bu deniz içinde (bir) dalgıcım. Sarrafıma söyleyin gelsin bir cevher ve kaynak buldum.] (KAD g. 124/3)

Hak dostu: tas. Allah dostu, Allah yolunda olan. “*Dervîşler Hakkıñ dostı cânları ezel mesti / 'İşk şem'ini yakdılar pervâne olan gelsün*” [Dervişler Hakk'ın dostudur, canları ezelden sarhoştur. (Onlar) aşk mumunu yaktılar, pervane olan gelsin.] (ERD 86/9)

miskîn: Zavallı, âciz. tas. Derviş. “*Çü şūfîlik şafâ vü meskenetdür / Kudüret mi olur miskîn içinde*” [Sufilik safa ve meskenettir. Miskinin içinde (buna dair) şüphe mi olur?] (KÜD 119/2)

sarrâf: “Altın, mâdenî ve kâğıt paraları birbiriyle değiştirmeyi, bozmayı, tahvil alış verişini yapmayı meslek edinmiş kimse” (Kubbealtı Lugatı) tas. Derviş. “*Şarrâfım maşşūdum ya 'ni şadefdür / Hakkât dürr ü gevherni tiler men*” [Sarrafım, maksudum sedefdir. Ben hakikat incisi ve cevherini dilerim.] (KAD g.153/4)

şâhbâz: Doğan. tas. Derviş. “*Pes yine mahrem olmağa şâha bir şâhbâz gerek / Yoksa degme kuş avını alup şâha varur degül*” [Şaha yakın mahrem olmak için şahbaz gerek, yoksa her kuşla şaha varmak mümkün değildir.] (ERD 67/8)

uzlet ehli: tas. Halk içinde Hak'la olan derviş. “*Uzlet ehlidür seven hem sevilen / Sen bu 'uzletden kaçarsın pes neden*” [Seven de sevilen de uzlet ehlidir. Sen bu uzletten neden kaçarsın?] (ERD pendname 3/5)

Derviş	abdâl
	âşık
	bülbül
	fakîr
	gavvâs
	Hak dostu
	aşk bülbülü
	aşk elçisi
	aşk eri
	ak tâciri
	miskîn
	sarrâf
	şâhbâz

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

	uzlet ehli
--	------------

Tablo 4: Derviş kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları tablosu

2.5. İlahi aşk kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları

Kelime manası itibariyle şiddetli arzu ve sevgi manasına gelmektedir. Aşk bir tasavvuf bir de Divan edebiyatında olmak üzere iki kısımda ele almak mümkündür (Pala 2018: 38). Ulvi olana yani Allah'a yönelik olan aşk, ilahi aşktır. O, İslami edebiyat içerisinde “aşk-ı hakîkî, aşk-ı ilâhî ve mutlak aşk”tır (Parlatır 2017: 96). Bu kavram metinlerde farklı kelimelerle ifade edilmiştir:

bâde-i câm-ı ezal: Ezel kadehinin içkisi. tas. İlahi aşk. “*Bâde-i câm-ı ezelden mest olupdur şöyle kim / ‘Ammâ tendür nûrı mest ü nârı mest’* [Ezel kadehinin içkisi olan ilahi aşktan öyle bir mest olmuştur ki (onun) ışığı, ateşi, teni hep sarhoştur (artık o, tüm varlığıyla ilahi aşkın sarhoşu olmuştur).] (KAD g. 8/8)

bahr-i bî-pâyân: Sonu, nihayeti olmayan deniz. tas. İlahi aşk, ilahi aşk denizi. “*Bu deryâdan bular çıkardı dürri / Olar girdi bu bahr-i bî-pâyâna*” [Bunlar uçsuz bucaksız denize girerek denizden inciyi çıkardı.] (ERD 98/23)

aşk-ı hakîkî: tas. Hakiki, ilahi aşk. “*Anı sevmekdürür ‘ışk-ı hakîkî / Kalamuñ sevgüsü nefis ü hevâdur’* [Hakiki aşk onu sevmektir, kalanın sevgisi (ise) nefsanî arzu ve hevestir.] (KÜD 50/11)

muhabbet - mahabbet: “Sevgi, aşk” (Pala 2018: 329) “*Mahabbet olara arada muhakkek / Hakuñ ola vü ol anuñ ola Hak*” [Onların arasında muhakkek muhabbet vardır. O Allah’ındır, Allah onundur.] (GRT 2055)

şarâb: İçki, içecek. tas. İlahi aşk, “Sâlikin ilâhî aşkı yoğun ve sürekli biçimde yaşaması” (Uludağ 2010: 269). “*Ol şarâbı kim ben içdüm fâriğ-i peymânen / Sâkisi ol bâki yüzdür cehd idüp iriş aña*” [Ben o şarabı (her şeyden el etek çekme) kadeh(inden) içtim. Bu şarabı sunan kişi baki olan Allah’tır, nefsinle mücadele edip O’na eriş.] (ERD 1/3)

İlahi Aşk	âb-ı hayvân
	bâde-i câm-ı ezal
	bahr-i bî-pâyân
	aşk-ı hakîkî
	muhabbet
	şarâb

Tablo 5: İlahi aşk kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları tablosu

2.6. Masiva kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları

“Sözlükte ‘şey’ anlamına gelen mâ ile ‘başka, gayr’ anlamındaki sivâ kelimesinden türetilmiş” (Uludağ 2003: 76) olan masiva, “tasavvufta Allah dışında kalan her şeydir” (Cebecioğlu 2014: 320). Kelimenin çalışma kapsamındaki metinlerde yer alan farklı kullanım biçimleri şu şekildedir:

In the context of selected texts sample mystical idioms from 15th century Tekke poetry and the words and phrases that express the concepts of Allah, the world, the guide, the dervish, the divine love, the masiva, the lodge and the nafs / B. Karasu (pp. 771-792)

gayr: Başka, diğer. tas. Allah dışında kalan şey; masiva. “*Tapmaz ol ma ‘būd u maḳṣūdı bilen ğayriye hiç / Sevmez ol ma ‘şūk-ı naḳḳāşı seven naḳṣ-ı kerīh*” [O mabut ve maksudu (Allah’ı) bilen gayrisına hiç tapmaz. O sevgiliyi seven dünyanın tiksindirici uğraşlarını sevmez.] (KÜD 6/6)

gayr-ı Hak: Hakk’ın dışındaki şeyler. tas. Masiva. “*Ġayr-ı Haḳ ḳalbine bulmaz idi yol / Şöyle kim Haḳ ‘ışk-ile ḫolmuşdı ol*” [Allah dışında kalanlar (onun) kalbine yol bulmazdı, o Hak aşkı ile dolmuştu.] (SVN 433)

gayr-ı Mevlâ: Allah’ın dışındaki şey. tas. Masiva. “*Vücūdum içinde doğru bak bir / Kimdir dahı de kim ğayr-ı Mevlâ*” [Vücudum içine bir bak (da) Allah’tan gayrisi kimdir söyle.] (KAD terci’-bend 2/82)

sivâ: Diğer, başka. tas. Masiva; “Hakk’ın gayri kabul edilen varlıklar” (Uludağ 2003: 76). “*Naḳḳāşa tapan naḳşa şapup renye ḳapılmaz / Ma ‘şūkı seven ğayrını ḳor kim bu sivâdur*” [Nakkaş’a (Allah’a) tapan nakşa kayıp renye kapılmaz. Sevgiliyi (Allah’ı) seven ondan gayrisini masiva olduğu için bir kenara bırakır.] (KÜD 139/3)

Masiva	fenâ
	gayr
	gayr-ı Hak
	gayr-ı Mevlâ
	sivâ

Tablo 6: Masiva kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları tablosu

2.7. Tekke kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları

“Aynı tarikata bağlı kişilerin bir araya geldikleri, müridleriyle beraber barındıkları mimari kuruluşlar” (Tanman - Parlak 2011: 370)a tekke denilmektedir. Farsça metinlerde bu kelime yerine dergâh ve hankah kullanılmıştır (Kara 2011: 368). Tekke için çalışmamızda bahis konusu olan metinlerde çeşitli yer tanımlamaları yapılmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

dost bağçesi: Dost bahçesi. tas. Tekke. “*Biz ol bülbüllerüz dost bāğçesinde / Seyrāna gelmişüz bu gülistāna*” [Biz o dost bahçesinin (tekkenin) bülbülleriyiz, bu gülistanı seyran etmeye geldik.] (KAD g.236/6)

harâbât: Meyhane. tas. Tekke. “*Cānumda naḳş olan gönlimde torlak / Benüm sermāye dükkānum ḫarâbāt*” [Canımda nakşolan gönümde torlaktır. Bütün sermayem, dükkânım harabattır.] (KAD g.2/6)

harâbât-hâne: Meyhane. tas. Tekke. “*Ḥarâbâthānede ḳulluk idelden / Ḥalloldu külli müşkilim ḫarâbāt*” [Harabathanede (tekkede) hizmet ettiğimden beri bütün zor işlerim halloldu (ey) harabat.] (KAD g.4/2)

harâbât-ı muġân: Meyhaneceilerin meskeni. tas. Müridin tekkesi. “Mutasavvıflar harâbâtı bir tekke olarak ele alırlar ve orada ilâhî aşk şarabının içilip sarhoş olunduğunu söylerler.” (Pala 2018: 192) “*Bu ḫarâbât-ı muġānda oluben mest-i müdām / Bāde-i şevḳi içüp itme gerek cūş u ḫurūş*” [Bu tekkede insanı cezbeyle getiren ilahî aşk şarabını içerek sarhoş olmak ve coşmak gerekir.] (DÖR k.4/9)

Seçili metinler bağlamında 15. yüzyıl tekke şiirinden örnek tasavvufi deyimler ile Allah, Dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarını ifade eden kelime ve kelime grupları / B. Karasu (771-792. s.)

aşk mey-hânesi: Aşk meyhanesi. tas. Tekke. “Taşradan zâhid-i hod-bîn ne bilür lezzetini / ‘İşk mey-hânesi içinde olan gülğülenün [Kendini beğenmiş zahit dışarıdan aşk meyhanesinde olan sesin (şarap seslerinin) lezzetini ne bilsin.] (DÖR g.42/5)

mey-hâne: Şarap evi. tas. Tekke. “Geldüm bu mey-hânede esrar yiyem şarâb içem / Serhoş olam bekri bigi bu zühd ü sâlûsdan geçem” [Bu meyhaneye esrar yiyip şarap içmeye, sarhoş olup zühd ve riyakârlıktan geçmeye geldim.] (KAD 127/1)

Tekke	dost bağçesi
	harâbât
	harâbât-hâne
	harâbât-ı mugân
	aşk mey-hânesi
	mey-hâne

Tablo 7: Tekke kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları tablosu

2.8. Nefis kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları

Arapça kökenli olan nefis; can, ruh, öz varlık gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin tasavvufta kazandığı terim anlamı “kulun kötü huyları ve çirkin vasıflarıdır” (Uludağ 2012: 274). Kûşeyrî’ye göre, “Sûfler nefis sözünü kullandıkları zaman bu kelime ile ne bir şeyin varlığını (vücûd) ne de va’z olunmuş kalıbı (cismi) kastederler, onların nefis kelimesinden muradı, kulun kötü (ve illetli) vasıfları ile yerilen (ve zemm edilen) huy ve fiilleridir” (Kuşeyrî (haz: Uludağ): 2019: 181). İncelenen metinler içerisinde nefis kavramı bu kelime dışında benlik ve cân kelimeleriyle de ifade edilmiştir.

benlik: tas. İnsanın egosu, nefsi, nefsanî arzuları. “Dost yüzün göstermeyen bildüm ki benlükmiş baña / Benlik evin yıkdum yaqdum çün ‘imâret itmezem” [Bana dost yüzünü göstermeyen şeyin, kendi nefsim ve egolarım olduğunu anladım. Benlik evini yaktım yıktım, (artık onu) imaret etmem.] (ERD 72/10)

cân: Ruh, iç âlemi. tas. Varlık, nefis. “Cânlular varmaz bu yola cânum diyen yolda kala / Cân terk iden doştı bula cândan sefer itmek gerek” [Nefsine bakan kimseler bu yola varmaz, nefsinin ön planda tutan yolda kalır. Nefsini terk eden, ondan geçen dostu bulur nefisten sefer etmek (onu yenmek) gerek.] (ERD 56/7)

Nefis	benlik
	cân

Tablo 8: Nefis kavramı için kullanılan kelime ve kelime grupları tablosu

Değerlendirme

15. yüzyıl Tekke edebiyatı ve bu dönemde tasavvufî kavramların kullanımına dair tespitleri içeren çalışmamızda Kemâl Ümmî, Eşrefoğlu Rûmî, Kaygusuz Abdâl ve Dede Ömer Rûşenî divanları ile *Vesiletü'n-necât (Mevlid)*, *Gülşen-i Râz Tercümesi*, *Bahrü'l-Hakâyık*, *Nasîhat-nâme* ve *Râz-nâme*

In the context of selected texts sample mystical idioms from 15th century Tekke poetry and the words and phrases that express the concepts of Allah, the world, the guide, the dervish, the divine love, the masiva, the lodge and the nafs / B. Karasu (pp. 771-792)

mesnevileri olmak üzere toplam dokuz metin incelenmiştir. Bu eserler içerisinden seçilip çalışmada anlam ve örneklerine yer verilen deyimler; *câna kalmak*, *câna kıymak/cânuna kıymak*, *cân oynamak/cânı oynamak*, *cân vermek*, *derde düşmek*, *etek tutmak/el etek tutmak*, *hevâya uymak*, *nefs basmak* ve *satır çalmak/atmak*'tır. Metinlerde deyimler iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, dinî bir söylem ile tasavvufî bir nitelik kazandırılan deyimlerdir. *Canâ kıymak/cânuna kıymak*, *cân vermek*, *derde düşmek*, *derde sataşmak*, *hevâya uymak* ve *satır çalmak* bunlardandır. Bu deyimler mecaz yoluyla oluşmuştur. "Kelimenin lafzı ile mânası arasındaki alâka üzerine kurulmuş edebî sanatların en çok rağbet edileni" (Uzun 2003: 221) olan mecaz sayesinde deyimler, asıl anlamlarından çıkarak tasavvufî bir mana yüklenmişlerdir. İkinci grup ise doğrudan tasavvufî anlam ifade eden deyimlerdir. *Etek tutmak/el etek tutmak*, *hevâya uymak* ve *nefs basmak* bu grupta yer almaktadır.

İncelenen divanlarda Allah, dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, dünyalık hevesler, masiva, tekke ve nefis kavramlarının farklı kelime ve kelime gruplarıyla ifade edildiği görülmüştür. Metinlerde bu minvalde Allah için *bezm sultânı*, *bî-mekân*, *bî-nişân*, *bî-zamân*, *cân*, *cân-ı ebed lâ-yemût*, *cânân/cânâne*, *dil-ârâ*, *dilber*, *dost*, *habîb*, *Hak*, *hakikat fâili*, *hoca*, *Hû*, *kâtib-i kudret*, *lâ-mekân*, *ma 'şûk*, *Mevlâ*, *mey-fürûş*, *nakkâş*, *pâdişâh*, *pâdişâhlar pâdişâhı*, *sâkî*, *sâkî-i ışk*, *sultân*, *sultân-ı ekber*, *şâh/şeh* ve *yâr* ifadeleri kullanılmıştır. Allah için kullanılan kelime veya kelime grupları incelendiğinde bunların Allah'ın isim ve sıfatları ile kendisine nispet edilen birtakım nitelikler üzerinden yapılan benzetmeler olduğu göze çarpmaktadır. Bunlar arasında *Hak*, *Hû* ve *Mevlâ* Allah'ın isimleri; *bî-mekân*, *bî-nişân*, *bî-zamân* ve *lâ-mekân* Allah'ın sıfatlarıdır. *Bezm sultânı*, *pâdişâh*, *pâdişâhlar pâdişâhı*, *sultân*, *sultân-ı ekber*, *şâh/şeh* Allah'ın kâinatın sultanı olması hasebiyle O'na yakıştırılan niteliklerdir. *Cân*, *cân-ı ebed lâ-yemût*, *cânân/cânâne*, *dil-ârâ*, *dilber*, *dost*, *habîb*, *ma 'şûk* ve *yâr* kelimeleri sevgili için kullanılan ifadelerin tasavvufî nazarda hakiki sevgili için sarf edilmesine örnektir. Bunlar dışında bir iş yapan, bir işi yerine getiren kimseler için kullanılan kelimelerden olan *hakikat fâili*, *hoca*, *kâtib-i kudret*, *mey-fürûş*, *nakkâş*, *sâkî* ve *sâkî-i ışk* ise dinî-tasavvufî bir bakışla Allah'ı tanımlar bir hale gelmiştir. Örneğin bunlar içinde *nakkâş* kelimesinin gerçek anlamı süsleme ustası iken sözcük mecazî olarak kâinatı süsleyen, bezeyen, şekil veren Allah anlamını kazanmıştır.

Metinlerde dünya için *âlem*, *cîfe*, *derbend*, *fâni 'âlem*, *fâni ev*, *fâni mülk*, *fenâ*, *gel-geç evi*, *harâbât*, *hâristân*, *kârubansaray/kervansaray*, *köprü*, *sûret âlemi* ifadeleri kullanılmış olup bunlar dünyanın harap olmuş, kötü, geçici bir konaklama yeri olduğu düşüncesi üzerinden oluşturulmuştur. Bu kelimeleri kullanan şairlerin zihnî arka planında bu fikir mevcuttur. *Âlem*, *cîfe*, *derbend*, *fâni âlem*, *fâni ev*, *fâni mülk*, *fenâ*, *gel-geç evi*, *harâbât*, *hâristân*, *kârubansaray/kervansaray*, *köprü*, *sûret âlemi* ifadelerinin tümü bu şekildedir. Bu ifadelerin arasında *cîfe*, *derbend*, *harâbât*, *hâristân* ve *kârubansaray/kervansaray* istiare yoluyla dünya kavramını ifade etmiştir. Dünyanın kötülüğünü, haraplığını ifade eden kullanımlar ise olumsuz anlamlarıyla metinlerde yer almıştır. Köprü kelimesi ise hadis olduğu rivayet edilen, "Dünya bir köprüdür, ondan geçiniz ama onu onarmayınız" (Yılmaz 2013: 90) sözünden iktibastır.

Mürşit için kullanılan *kulavuz/kılaguz/kulaguz*, *ma'nâ eri*, *pîr*, *pîr-i mugân* ve *sâkî* ifadelerinde onun yaşlı, yol gösterici ve kılavuz olduğu dile getirilmiştir. Bu ifadelerin içerisinde *kulavuz/kılaguz/kulaguz*, *pîr* ve *pîr-i mugân* doğrudan mürşidin eş anlamlıdır. *Ma'nâ eri* ve *sâkî* ise bunların dışındadır. Burada *sâkî* kelimesi istiare sanatı yoluyla mecazî anlamda kullanılmakta, bu yolla mürşit ilahi aşkın dağıtıcısı olan kimse anlamına gelmektedir. *Ma'nâ eri* ise tasavvufta "hakikat, sır, marifet" (Uludağ 2012: 236) anlamında ma'na ile "velî, ermiş" (Kubbealtı Lugati) manasındaki er kelimelerinin isim tamlamasıyla bir araya gelmesi sonucu oluşmuştur. Bu ifade hakikat sırrına ermiş kimse ve hakikat adamı anlamıyla mürşidin tasavvuf yolunda oluşunu kelime bazında doğrudan ifade etmektedir.

Abdâl, âşık, bülbül, cân, fakîr, gavnâs, Hak dostu, aşk bülbülü, aşk elçisi, aşk eri, aşk tâciri, miskîn, sarrâf, şâhbâz, tarîkat sâlik ve *uzlet ehli* derviş kavramının metinler içerisindeki farklı ifade biçimleridir. Bunlar arasında ilk olarak dervişin *aşk bülbülü, aşk elçisi, aşk eri* ve *aşk tâciri* örneklerinde görüleceği üzere aşk ile birlikte ifade edildiği göze çarpmaktadır. Bu kelimelerde dervişin ilahi aşkın tüccarı, elçisi, bülbülü ve mensubu olduğu söylenmiştir. *Âşık* ve *fakîr* kelimeleriyle dervişlerin ilahi aşk ve fakr sahibi kişiler olduğu vurgulanmıştır. *Hak dostu, aşk eri, uzlet ehli* ve *miskîn* ifadeleriyle de dervişin bizatihi tasavvuf ehli olduğu dile getirilmiştir. Dervişin *bülbül, aşk bülbülü* ve *şâhbâz* örneklerinde olduğu gibi bazı hayvanlara benzetilerek kullanılmış olması da dile getirilmesi gereken bir husustur. Bu kullanımlarda derviş bülbül ile ilahi hakikati şakıtmaktadır. Şahbaz yani doğan olarak da cesur ve atik bir şekilde ilahi aşk yolunda ilerlemektedir. Burada esasen şahbaz benzetmesiyle dervişlerde tembellik anlamındaki miskinlik ve bezginlik olmaması gerektiğinin altı da çizilmiştir. Zira bu minvalde Eşrefoğlu Rûmî'nin de belirttiği üzere şaha şahbaz, Allah'a şahbaz nitelikli derviş kullar yaraşmaktadır: “*Pes yine mahrem olmağa şâha bir şâhbâz gerek / Yoksa degme kuş avını alup şâha varur degül*” (ERD 67/8)

İlahi aşkın *âb-ı hayvân, bâde-i cân-ı ezel, bahr-i bî-pâyân, aşk-ı hakîkî, muhabbet* ve *şarâb* şeklinde ifade edildiği metinlerde bu kavram daha çok ilahi aşk şarabı olarak düşünülerek içecek ya da denize benzetilmiştir. *Âb-ı hayvân, bâde-i cân-ı ezel, bahr-i bî-pâyân* ve *şarâb* örnekleri bu minvaldedir. *Aşk-ı hakîkî* ve *muhabbet* kullanımları ile de ilahi aşk ve hakiki muhabbet olarak görülmüştür.

Masivanın ifade edilmiş biçimlerinde kelimenin Türkçede başka, diğer anlamlarına gelen sivâ ve daha çok sivânın eş anlamlısı olan gayr ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. *Gayr, gayr-ı Hak* ve *gayr-ı Mevlâ* bunlara örnektir. Masiva bunun dışında *fenâ* olarak da anılmıştır. Burada *fenâ* ifadesi masivanın yani Allah dışında kalan her şeyin geçiciliğinden mühlhem olarak kullanılmış, özelde de esasen geçici olan her şeyin dünyada olması sebebiyle dünyayla benzeştirilmiştir.

Tekke bu devir şairlerinin dilinde *dost bağçesi, harâbât, harâbât-hâne, harâbât-ı mugân, aşk mey-hânesi* ve *mey-hâne* şeklinde ifade edilmiştir. Kavram bu tanımlamalarda *dost bağçesi* ile bahçeye, *harâbât, harâbât-hâne, harâbât-ı mugân, mey-hâne* ve *aşk mey-hânesi* ile meyhaneye benzetilmiştir. Bu kelime ve kelime gruplarıyla manevi anlamda ilahi feyiz yeri olup bu manada daha çok soyut bir anlamı ihtiva eden tekkeler somutlaştırılarak dile getirilmiştir. Burada özellikle meyhanenin tercih edilmesinde tıpkı kilise kelimesinde olduğu gibi (Şimşek 2017: 91) klasik şiir telakkisinde buraların da tekke, dergâh ve zaviyelerin aksine hakikati temsil eden yerler olarak görülmüş olması etkilidir.

Metinlerde nefis için eş anlamlı karşılık olarak Türkçe *benlik* ve Farsça asıllı ruh, iç âlem, gönül manalarındaki *cân* kelimeleri kullanılmıştır. Benlik nefis kelimesinin doğrudan Türkçe karşılığı ve eş anlamlısıdır. Kelime, metinlerde Arapça Farsça kimi kavramların Türkçeleştirilmesine örnek olması akimından önemlidir. Cân ise bir mecâz-ı mürsel örneğidir, insanın varlığının içsel boyutunu temsil etmekte ve nefis kavramı için kullanıldığında bu iç âlemin olumsuz taraflarını ifade etmektedir.

Sonuç

Kemâl Ümmî, Eşrefoğlu Rûmî, Kaygusuz Abdâl ve Dede Ömer Rûşenî divanları ile Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât (Mevlid)*, Elvân-ı Şirâzî'nin *Gülşen-i Râz Tercümesi*, Hatiboğlu'nun *Bahrü'l-Hakâyık*'i, Şeyh Eşref'in *Nasîhat-nâme*'si ve Gülşenî-i Saruhânî'nin *Râz-nâme*'si bağlamında 15. yüzyıl Tekke şiirinde yer alan tasavvufi manadaki deyimler ile Allah, dünya, mürşit, derviş, ilahi aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarını ifade eden kelime ve kelime grupları üzerinde durulan çalışmamızda

In the context of selected texts sample mystical idioms from 15th century Tekke poetry and the words and phrases that express the concepts of Allah, the world, the guide, the dervish, the divine love, the masiva, the lodge and the nafs / B. Karasu (pp. 771-792)

tasavvufî deyimler ile Allah, dünya, mürşit, derviş, ilahî aşk, masiva, tekke ve nefis kavramlarını ifade eden kullanımlar metinlerden seçilen örnek beyitler eşliğinde açıklanmıştır. Deyimler ve kavramları ifade eden kelime ve kelime gruplarının oluşum şekillerine bakıldığında büyük kısmının söz sanatlarının özellikle de mecazın ve onun türü olan istiarenin imkânlarıyla oluşturulduğu görülmüştür. Mecazlarda deyim ya da kavramların tasavvufî nitelik kazanması için dinî-tasavvufî bir söylem oluşturulmuştur. Ayrıca kavramın olumlu ya da olumsuz anlamlar içermesine bağlı olarak kelime seçimlerinin yapıldığı ve bunda anlam dünyasının da etkili olduğu fark edilmiştir. Bu hususta örneğin dünya kavramının geçiciliği ve ahirete nispetle harap ve fenâ bir yer olması gibi özellikleri hasebiyle dünya için *cîfe*, *derbend*, *fânî âlem*, *fânî ev*, *fânî mülk*, *fenâ*, *gel-geç evi* gibi karşılıklar verilmiştir. Metinlerde kavramların ve deyimlerin Türkçeleştirilerek ifade edilmesi konusunda da birkaç örnek görülmektedir. Nefis için kullanılan benlik ile fani dünya anlamında kullanılan gel-geç evi kullanımları bu noktada dile getirilebilir. Ayrıca satır çalmak deyiminin de “mücâhede”nin bir karşılığı olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aksoy, Ömer Asım (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ay, Mahmut - Erdem, Engin (2019). *İlahiyat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Grafiker.
- Bankır, Mehmet Malik (1997). Gülşen-i Râz (Gramer-Metin-Gramatikal İndeks), Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1997.
- Baydar, Arzu Sema Ertane ve Turgut Baydar (2001). “Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 16.
- Bilgin, A. Azmi (2011). “Tekke Edebiyatı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 40.
- Bilgin, A. Azmi (2007). “Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü”. *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 5, S. 10.
- Bilgin, A. Azmi (2016). *Türk Tasavvuf Edebiyatı Makaleleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Cebecioğlu, Ethem (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber.
- Çelebioğlu, Amil (1999). *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi (XV. Yy.'a Kadar)*, İstanbul: Kitabevi.
- Demirli, Ekrem (2018). *Şair Sûfler Mevlana, Yunus Emre ve Niyazî-i Mısırî Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Devellioğlu, Ferit (2009). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın.
- Dinî Kavramlar Sözlüğü*. (Hazırlayan: İsmail Karagöz), (2017). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Erarslan, Kemal (1989). “Ahmed Yesevi”, Ankara: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2.
- Güneş, Mustafa (2006). *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı Eserleri ve Dîvânı*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Güzel, Abdurrahman (2012). *Dinî - Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ.
- <http://lugatim.com/>
- <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- İnalçık, Halil (çev. İbrahim Kalın) (2004). “İstanbul: Bir İslâm Şehri”. *Marife*. S. 2, s. 309-325.
- Kanar, Mehmet (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say.
- Kara, Mustafa (2011). “Tekke”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 40.
- Karasu, Büşra (2018). “15. Yüzyıl Tekke Şiirinde Tasavvuf Terimleri”. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

- Kâşânî, Abdürrezzak (Çev: Ekrem Demirli) (2015). *Tasavvuf Sözlüğü*. İstanbul: İz.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. (ed. Zafer Erginli) (2006). Trabzon: Kalem Yayınevi.
- Mütercim Âsım Efendi. (haz: Mürsel Öztürk - Derya Örs) (2009). *Burhân-ı Katı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Mütercim Âsım Efendi. (nşr. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi). (2013-2014). *El-Okyanûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. <http://www.kamus.yek.gov.tr/>
- Öngören, Reşat (2010). “Şeyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.39.
- Pala, İskender (2018). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı.
- Parlatır, İsmail (2007). *Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Yargı.
- Pehlivan, Elif (2001). “Nasihat-nâme Şeyh Eşref b. Ahmed”. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Pekolcay, Necla (1981). *İslâmî Türk Edebiyatı 1*. İstanbul: Dergâh.
- Pekolcay, Necla (2016). *Mevlid Süleyman Çelebi*. İstanbul: Dergâh.
- Sever, Mustafa (2016). *Dîvân-ı Kaygusuz Abdal*. Ankara: Helke.
- Steingass, F. A. (1998). *Comprehensive Persian-English Dictionary*. Beirut, Lenanon.
- Şemseddin Sami (2007). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı.
- Şentürk, Ahmet Atillâ (2015). “Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 10/8 Spring.
- Şentürk, Ahmet Atillâ (2016). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*. İstanbul: OSEDAM Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.
- Şimşek, Selami (2017). *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Litera.
- Tanman, M. Baha - Parlak, Sevgi (2011). “Tekke”. İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 40.
- Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü (TEBDİZ)*.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2020). *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Topaloğlu, Bekir (1989). “Allah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 2.
- Türk, Vahit (1987). “Hatiboğlu'nun Bahrü'l-Hakayık'ı”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Uçar, İlhan (2010). “Türkçede Eş Anlamlılık ve Eski Anadolu Türkçesi Tıp Yazmalarında Eş Anlamlı Kelime Kullanımı”. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*. Vol. 2, No.1.
- Uludağ, Süleyman (2003). “Masiva”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 28.
- Uludağ, Süleyman (2010). “Şürb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 39.
- Uludağ, Süleyman (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı.
- Uzun, Mustafa İsmet (2003). “Mecaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 28.
- Yavuzer, Hayati (1997). *Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin*. Doktora Tezi. Ankara Gazi Üniversitesi.
- Yavuzer, Hayati (2008). *Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme - Metin*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi: 3.
- Yazıcı, Tahsin (1994). “Derviş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 9.

In the context of selected texts sample mystical idioms from 15th century Tekke poetry and the words and phrases that express the concepts of Allah, the world, the guide, the dervish, the divine love, the masiva, the lodge and the nafs / B. Karasu (pp. 771-792)

Yıldırım, Mestan (2012). *Gülşenî-i Saruhânî Râz-nâme (Makâlât-ı Gülşenî) Sırlar Kitabı*. İstanbul: Büyüyenay.

Yılmaz, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*. İstanbul: Kesit.